

Evaluatie Bureau Spotlight 2019-2022

Ede, november 2022

Bureau Spotlight is nu bijna vier jaar actief in de Gelderse Vallei / Foodvalley. Dit is een evaluatie hoe het samenwerkingsproject van de CHE en BDUmedia voor onderzoeksjournalistiek functioneert. Welke lessen kunnen er worden getrokken?

De aanleiding voor deze evaluatie

Bij de aanvang van Bureau Spotlight in januari 2019 ben ik door de samenwerkingspartners CHE en BDUmedia (en destijds ook Omroep Ede) gevraagd om leiding te geven aan dit project. Als journalist en betrokken burger van Ede zie ik al langer met lede ogen aan dat er geen diepergravende lokaal-regionale journalistiek is. De macht wordt nauwelijks gecontroleerd, misstanden niet onthuld en burgers die vastlopen in het systeem staan er alleen voor. Dit verzoek heb ik dus serieus gewogen.

Omdat Bureau Spotlight destijds primair was ingestoken als leerproject voor studenten en de betaling ondermaats was (ongeveer € 20 per uur), schatte ik in dat op deze basis geen serieuze onderzoeksjournalistiek gerealiseerd zou kunnen worden. Omdat er ook geen bereidheid bij de initiatiefnemers was om het project op wezenlijke punten te verbeteren, heb ik bedankt.

In december 2021 ben ik opnieuw benaderd voor het project, deze keer voor de rol van senior onderzoeksjournalist. Het project zou volgens de samenwerkingspartners nu beter in elkaar zitten, er zou een redelijker vergoeding tegenover staan (ongeveer € 50 per uur), en er zou een meer ervaren team zijn opgesteld. Op deze toezegging en de voorwaarde dat ik zelfstandig regie over mijn eigen onderwerpen en aanpak kon voeren, ben ik ingestapt. Deze rol heb ik tot en met 13 september vervuld. Omdat het project op teveel fundamentele punten toch disfunctioneerde heb ik mijn ontslag ingediend.

Deze evaluatie gaat over 2022, maar bevat dezelfde hoofdpunten als die ik begin 2019 al als feedback aan de toenmalige samenwerkingspartners had meegegeven. De oppervlakkige stukjes die als 'onderzoeksjournalistiek' werden gepresenteerd leidden tot een uitholling van het vak voor de ogen van het publiek. In vier jaar tijd is er een kwart miljoen euro aan overheidssubsidie verbruikt, terwijl er vanuit onderzoeksjournalistiek perspectief in onze regio nauwelijks iets werd bereikt.

De fouten worden herhaald en de lessen lijken niet te worden geleerd.

Dit is dan ook mijn primaire motivatie om deze evaluatie te schrijven. Spotlight wordt met gemeenschapsgeld gefinancierd. Hierbij hoort m.i. ook een eerlijke en kritische reflectie. De stuurgroep en hoofdredactie van het project zijn bekend met mijn feedback. Bepaalde punten zijn ook erkend, maar er is niets mee gedaan.

In een e-mail van 23 september gaf de coördinator van het Svdj aan dat het vooral aan de zakelijke en redactionele leiding van het project is om de lessen te leren. Hoewel hier natuurlijk een eerste verantwoordelijkheid ligt, is het ook belangrijk om andere perspectieven in te brengen.

Ten eerste: worden de lessen van het Spotlight-project wel geleerd?

Ten tweede: hoe zuiver is het om initiatiefnemers hun eigen project te laten evalueren terwijl zij belang hebben bij doorfinanciering?

Ten derde: worden de perceptie en impact van Spotlight bij bestuurders en het publiek ook meegewogen?

Ten vierde: kan ik een vakinhoudelijk perspectief op journalistiek en samenwerkingsprojecten inbrengen?

Deze evaluatie is geschreven in de vorm van observaties, reflecties en verbeterpunten. De genoemde feiten, gebeurtenissen en citaten kunnen worden onderbouwd met bronnen – zoals correspondentie, documenten, screenshots en gespreksopnamen – maar deze voeg ik niet bij.

Ik hoop oprecht dat er geleerd wordt van vier jaar Spotlight, en dat er voor 2023 betere keuzes worden gemaakt.

Marc van der Woude

I - JOURNALISTIEKE FOCUS

Voor onze regio is onafhankelijke, diepgaande onderzoeksjournalistiek die de macht controleert essentieel. Van een met overheids-/gemeenschapsgeld gefinancierd project mag worden verwacht dat dit algemene belang leidend is.

Daarom enkele fundamentele vragen:

1. Welke effectiviteit en duurzame maatschappelijke impact mag van een journalistieke samenwerking worden verwacht?

Toenemende samenwerking in de journalistiek juich ik toe. Wanneer je de krachten strategisch bundelt bereik je meer. Maar niet elke samenwerking is doelmatig en effectief. Als het vooral 'samenwerking om de samenwerking' is, bereik je niet zoveel. Een project kan conceptueel sterk of zwak zijn opgezet, een team wel of niet voldoende gekwalificeerd of goed gecast, een missie wel of niet haalbaar.

Bij Spotlight heb ik vooral intentie tot samenwerking gezien, nauwelijks effectiviteit en impact. Waarom wordt hier dan over meerdere jaren geld in gestoken?

2. Hoe verhouden de eigen belangen van de samenwerkingspartners zich tot het algemeen maatschappelijk belang van goede onderzoeksjournalistiek?

Hier wringt het in mijn beleving bij Spotlight. Ook als je vanuit een win-win denkt, kan ik me niet aan de indruk onttrekken dat de belangen van de samenwerkingspartners prevaleren boven het algemeen belang. Concreet:

CHE – De primaire motivatie van de CHE voor het Spotlight-project is educatief. Ze wil studenten en jonge journalisten die van de eigen opleiding komen een leer- en werkervaringsplek bieden. Dit 'educatieve frame' is leidend geweest in hoe de Spotlight-teams de afgelopen vier jaar zijn samengesteld. Hierdoor helt het team over naar studenten en startende journalisten die veelal uit het CHE-nest komen.

BDU – Een gesubsidieerd project is voor BDUmedia een manier om heel voordelig content voor de huis-aan-kranten binnen te halen. Het kan zijn dat BDU het uurtarief van de Spotlight-freelancers iets heeft aangevuld als bijdrage aan het project, daar heb ik geen zicht op. Maar in de periode dat ik voor Spotlight werkte is voor geen enkel geplaatst onderzoeksjournalistiek artikel betaald. BDU weet dat onderzoeksjournalistiek meer tijd kost en een hogere waarde vertegenwoordigt dan het verslagje van een freelancer over de plaatselijke sport- en hobby-evenementen, maar laat dit niet zien.

XON – In het jaarverslag van Omroep Ede (nu XON), in de eerste twee jaar ook een partner in het project, is te lezen dat de omroep uit de samenwerking is gestapt omdat Spotlight onvoldoende audio- en videocontent leverde.

3. Als je geen duidelijk profiel kiest en focust, kun je dan wel excelleren?

Spotlight hinkt op meerdere gedachten en kiest niet duidelijk wat voor project ze wil zijn: een opleiding voor jonge journalisten zoals Investico, een onderzoeksjournalistiek collectief zoals Spit, of een zelfstandig publicerend medium zoals Follow the Money? Met als gevolg dat Spotlight probeert van alles wat te zijn, en op geen van deze drie gebieden excelleert.

Voor een opleiding voor jonge journalisten ontbreekt selectie en kwalitatief goede begeleiding. Om als collectief te kunnen functioneren zouden de samenwerkingspartners de regie uit handen moeten geven, maar dat wringt met hun eigenbelang. Een zelfstandig publicerend medium is Spotlight ook niet, want er wordt vooral geleverd aan BDU. De eigen website functioneert voornamelijk als archief en heeft geen eigen lezerspubliek. Dit gebrek aan een duidelijk profiel en pro-actieve profilering maakt ook dat veel mensen in de regio Spotlight niet kennen.

Degene die het projectvoorstel voor 2022 heeft geschreven, heeft er teveel in willen fietsen. Daardoor ontstonden er in het eerste half jaar meteen twee sporen die niet echt verbonden waren. Vier mensen waren bezig met een project i.s.m. De Balie op het vlak van 'live journalism'. Drie mensen werkten los van elkaar aan onderzoeksdossiers. De hoofdredacteur was vooral bezig met coördineren en afstemmen. Er was geen focus.

In het projectplan en de verslagen van het overleg met het Svdj worden allerlei ambities genoemd: nieuwe mediapartners vinden, verdienmodellen ontwikkelen, burgerparticipatie vormgeven, meer de wijk in gaan, stagiairs van de CHE begeleiden, een 'duaal leertraject voor jong talent', 'lessen leren over repliceerbare samenwerkingsmodellen', en nog zo'n lijstje met wensen. Zaken die voor het (nieuwe) Spotlight-team teveel tegelijk waren. De eerste prioriteit had, zonder deze ballast, het leveren van kwalitatief goede onderzoeksjournalistiek moeten zijn.

4. Is er een realistische journalistieke scope?

De Gelderse Vallei – Foodvalley in beleidsjargon – is een complex gebied met heel diverse plaatsen. Van het conservatieve Ede op de Veluwe tot het progressieve Wageningen met een internationale universiteit; van ICT-stad Veenendaal in de provincie Utrecht tot pluimveestad Barneveld in Gelderland. En er tussenin veel agrarisch gebied. Daar komen de vele complexe dossiers in deze regio en de relatief gesloten bestuurscultuur nog bij.

Bureau Spotlight kan zo'n grote regio qua capaciteit onmogelijk aan. Hoe breder je gespreid bent, hoe minder impact je maakt en hoe minder het publiek van je ziet. Met haar ambitie om 'onderzoeksjournalistiek in de Foodvalley op de kaart te zetten' heeft Spotlight een te grote jas aangetrokken, waar het team vervolgens in verzoop.

5. Mag je als teamlid van de samenwerkingspartners journalistiek commitment verwachten?

Samenwerkingspartners BDU en CHE hebben in de praktijk weinig journalistiek commitment laten zien. Dat is niet heel motiverend voor het team. Een paar voorbeelden:

- Bij aanvang van het project is de BDU-partner gevraagd of het Spotlight-team toegang kon krijgen tot de archieven / Premium-sectie van de titels in de regio, zodat we konden aansluiten op wat er al eerder over een onderwerp was gepubliceerd. Ondanks herhaaldelijk verzoek is hier nooit op geacteerd. Uiteindelijk heb ik zelf maar een betaald abonnement genomen. Ik betaal dus voor het archief van de krant waar ik zelf gratis onderzoeksjournalistiek aan lever.
- Onderzoeksjournalistieke artikelen werden niet vlot geplaatst, waardoor het lastig was om qua actualiteit goed op de bal te spelen, en momentum te creëren voor maximale impact. De artikelen verschenen meestal ergens op pagina 36 achterin de krant, na alle advertenties en het informatiekatern van de Gemeente Ede, met zelden een aankondiging op de voorpagina. Waarom wordt er niet goed uitgepakt met onderzoeksjournalistiek? Met regelmaat heb ik moeten duwen en trekken om stukken op tijd geplaatst te krijgen.
- Bij mijn allereerste bijdrage, een scoop nog wel, werd door BDU – zonder enige vorm van overleg – de meest saillante passage over de rol van de Gemeente Ede verwijderd. Uiteindelijk is die passage wel teruggezet, maar het voelde niet goed dat ik hiervoor moest knokken.

II - SAMENSTELLING TEAM

Wil je op een goed niveau lokaal-regionale onderzoeksjournalistiek bedrijven, dan is het cruciaal dat je een goed team opstelt dat deze uitdaging aankan. Hier heeft de samensteller van het Spotlight-team de afgelopen vier jaar steken laten vallen.

De drie belangrijkste punten:

1. Met een relatief onervaren team van studenten en starters kun je nauwelijks serieuze onderzoeksjournalistiek bedrijven

Onderzoeksjournalistiek is de lastigste tak van sport in ons werkveld. Het vraagt om toewijding, vlieguren zodat je de basis van het métier al in de vingers hebt, onderzoeksvaardigheden, dossierkennis, weten hoe de processen in politiek, bedrijfsleven en samenleving lopen, en levenservaring en senioriteit helpen ook. Waarom is voor Spotlight dan vier jaar op rij een team geformeerd met overwegend studenten en starters?

In 2019 begon Spotlight met derdejaars studenten van de CHE en functioneerde het project als een veredelde stageplek. Met als gevolg zwakke artikelen op te makkelijke onderwerpen zonder diepgang. Bestuurders in de regio lieten me in vertrouwen weten dat ze de jonge journalisten van Spotlight niet erg serieus namen, want ze kwamen slecht voorbereid op gesprek, snapten de materie niet, en konden dus makkelijk 'gestuurd' worden.

Hoewel de samenwerkingspartners me verzekerden dat er in 2022 een beter team zou staan, was het maar graadueel beter. Je kunt prima een paar beginnende journalisten in je team hebben, maar om in deze regio succesvol te kunnen zijn heb je mensen met ervaring nodig. Zowel in de hoofdredactionele rol als in de kern van het team.

2. Lokaal eigenaarschap en netwerk maken het verschil

Wil je effectieve lokaal-regionale onderzoeksjournalistiek bedrijven, dan is het contraproductief om je team te vormen met vooral journalisten van buiten de regio / uit de Randstad.

In het achtkoppige team van Bureau Spotlight was ik de enige producerende journalist met een uitgebreid en actief netwerk in de regio. De meesten kwamen uit Utrecht en Amersfoort en hadden geen binding met het gebied. Een van hen merkte bij de eerste redactievergadering op:

"Goh, wat leuk om eens in deze regio te zijn. Ik ben hier nog nooit geweest." Dan kun je wel de ambitie uitspreken om 'in de haarvaten van de samenleving' te gaan zitten en burgerparticipatie in de journalistiek vorm te geven, maar zonder die persoonlijke verwevenheid met het gebied komt dat niet van de grond. Het verloop bij Spotlight is hoog. Voor mij als inwoner van Ede is het lokaal eigenaarschap.

Een lokaal netwerk maakt alle verschil van de wereld. Als je ergens woont en werkt en je wortels in de samenleving hebt, weet je wat er speelt en komen tips heel natuurlijk vanuit je netwerk naar je toe. Je weet wie je waarvoor moet hebben, kunt lokale belangen beter begrijpen en afwegen, en de deuren gaan makkelijker voor je open. En ook niet onbelangrijk: je wordt gezien als 'een van ons' en niet 'die van buiten'. Vooral in de provincie kun je dit beter niet onderschatten.

Natuurlijk kwamen de vragen om contacten vervolgens uit het team naar mij toe, en die kan ik tot op bepaalde hoogte best delen, maar je kunt een lokaal netwerk en gebiedskennis niet eenvoudig overdragen. Het vraagt een lange leer- en netwerkcurve voordat je als journalist van buiten effectief inzetbaar bent op lokaal-regionale thema's.

III - TEAMCULTUUR EN COMMUNICATIE

In een journalistiek team mag een open teamcultuur worden verwacht waarin conventies bevestigd kunnen worden, en waarin scherp en eerlijk met elkaar kan worden gecommuniceerd.

Op het vlak van teamcultuur en communicatie is in Spotlight veel misgegaan. Dit is primair de verantwoordelijkheid van het leiderschap, dus de hoofdredacteur en de samenwerkingspartners, die zichzelf ook wel 'de stuurgroep' noemen.

Dit zijn de belangrijkste missers en hoe ik deze persoonlijk heb ervaren:

1. Geen duidelijke briefing bij de start van het project

Toen het nieuwe Spotlight-team in januari 2022 van start ging, was er geen duidelijke briefing over de opzet van het project. Niets over doelen, waarden en werkproces. Geen uitleg wie voor welke rol in het team was gevraagd, welke afspraken hierover individueel waren gemaakt, en welke synergie de samenwerkingspartners voor zich zagen. Niets over de lessen en 'best practices' die in de voorgaande drie jaar waren geleerd. Het bij het Svdj ingediende projectplan werd niet gedeeld, laat staan toegelicht.

Het project werd bij het redactieteam over de schutting gegooid met de mededeling (samengevat in mijn woorden): "Bepaal zelf maar wat je visie wordt en hoe je met elkaar samenwerkt."

2. Onduidelijkheid over de rol van de stuurgroep

De stuurgroep, waarvan de naam impliceert dat er wordt 'gestuurd', stelde zichzelf meteen op afstand: "Jullie moeten het maar doen met elkaar, wij nemen niet deel in het team." OK, maar wat is je rol dan wel? Want de stuurgroep hield wel de formele verantwoordelijkheid/leiding, ook naar het Svdj. Het bleek dat de stuurgroep vooral 'stuurde' via de hoofdredacteur die als een soort intermediair tussen hen en het team stond.

Dit veroorzaakte een merkwaardige spagaat. Er was maar mondjesmaat contact tussen stuurgroep en team, alles liep via de hoofdredacteur, die te weinig tijd had om alle bordjes omhoog te houden. Met als gevolg dat er lopende het projectjaar steeds meer disconnectie en ruis ontstonden. De stuurgroep functioneerde erg laissez-faire met en af en toe wat improvisatie.

Een voorwaarde voor 'spoor 3' van de subsidieregeling onderzoeksjournalistiek is 'een projectcoördinator die tenminste 2 jaar ervaring heeft met vergelijkbare projecten'. Er is in het bij het Svdj ingediende projectvoorstel wel meer beloofd dat niet is waargemaakt.

3. Ontbreken van teambuilding

Omdat ik geen invloed kon uitoefenen op het project zelf, richtte ik mij op de dossiers. Iedereen in het

team ging met eigen onderwerpen aan de slag. Zonder elkaar te kennen. Er was geen enkele aandacht voor teambuilding. De redactievergaderingen waren puur functioneel. De hoofdredacteur / teamleider heeft dit laten liggen.

4. Een inefficiënt ingericht team met teveel overhead

Begin 2019 gaf ik de samenwerkingspartners het advies om te starten met een klein toegewijd team van ervaren mensen, om zo eerst een goede journalistieke standaard neer te zetten voordat je studenten en starters gaat bijpluggen. Dat is niet geland.

Telkens werd een breed team opgesteld. In 2022 waren dat acht mensen die allemaal 1 of 2 dagen beschikbaar hadden. Dan ben je bovengemiddeld veel tijd en energie kwijt aan overhead. Alleen een teamoverleg van 2 uur slokt al 16 uur aan capaciteit op. Ter vergelijking: een team van drie mensen kan efficiënter overleggen, heeft aan 1 uur genoeg, en houdt dus 13 uur over voor het echte onderzoeksjournalistieke werk. Een freelancer die maar 1 of 2 dagen per week voor Spotlight werkt, moet zijn/haar aandacht verdelen over meerdere opdrachtgevers (of bij studenten de studie en tentamens). In een team van acht mensen heb je bovendien meer relaties en communicatie te managen. Dit project vraagt juist om focus.

Toen ik dit punt aankaartte bij de hoofdredacteur zei ze: “Dan vragen we voor 2023 toch gewoon meer geld van het Svdj? Dan kunnen we iedereen meer uren geven.” Maar hiermee ontken je het onderliggende probleem en pak je het niet aan. Het staat bovendien haaks op de opdracht van Spotlight om financieel zelfstandiger te worden. Mijn voorstel om het team voor 2023 in te perken tot 3 of 4 mensen, was niet bespreekbaar.

5. Onvoldoende ruimte voor tegenspraak

In een journalistiek team moet ruimte zijn om niet alleen onderwerpen, maar ook het eigen functioneren kritisch te bespreken. Bij Spotlight heb ik die ruimte onvoldoende ervaren. Mijn pogingen om problemen in de opzet, aansturing en samenwerking bespreekbaar te maken, werden mij kwalijk genomen.

Ook na mijn vertrek bleek hoe weinig die bijdrage werd gewaardeerd. De hoofdredacteur vroeg mij mijn laatste factuur aan te passen: de tijd die ik aan feedback over het disfunctioneren van het project had besteed, mocht ik niet als werktijd opvoeren, want “er was niet om gevraagd”. Terwijl ik juist mede was aangetrokken om de journalistieke kwaliteit te verbeteren en bij te dragen aan de strategische ontwikkeling.

Daarmee bleef een fundamenteel probleem bestaan: signalen over wat niet werkte, werden onvoldoende benut om het project te verbeteren. Een onderzoeksredactie die anderen kritisch bevraagt, moet ook intern ruimte organiseren voor tegenspraak.

IV - ZAKELIJKE BETROUWBAARHEID

Als ik als zelfstandig journalist bijdraag aan een project, verwacht ik een professionele houding en zakelijke betrouwbaarheid. Twee opmerkingen hierover:

1. Een eerlijke, gelijkwaardige overeenkomst

Bij Spotlight werd gewerkt met een freelance-modelovereenkomst van BDUmedia. Hier stonden enkele clausules in waar ik mij niet in kon vinden. Omdat ik als zelfstandige normaal gesproken op basis van mijn eigen leveringsvoorwaarden werk, ben ik daar de onderhandeling over aangegaan.

Zo zouden facturen pas na twee maanden worden betaald. Ik heb dus niet getekend en bedongen dat ik keurig aan het eind van de maand betaald zou worden. Ik vroeg om een aangepaste, redelijker overeenkomst. Uiteindelijk heb ik nooit een overeenkomst ontvangen.

Een fundamenteel punt vind ik dat het Svdj wel als eis zou mogen stellen dat zelfstandigen uiterlijk aan het eind van de maand worden betaald en een eerlijke overeenkomst krijgen. Zou dit een expliciete voorwaarde voor subsidieverstreking kunnen worden?

2. Betalingsafspraken nakomen

Aan het begin van het jaar zijn duidelijke afspraken gemaakt over hoeveel uren ik voor Spotlight zou werken, namelijk 64 uur per maand t/m december. Daar was op gebudgetteerd en daar heb ik in mijn eigen planning van werk en inkomsten ook rekening mee gehouden.

Maar begin september bleek opeens dat er geen regie was gevoerd over het budget. De hoofdredacteur had aanzienlijk meer uren gemaakt en het team kreeg te horen dat daarom iedereen niet betaald zou worden over december, en mogelijk ook de laatste weken van november. Dit is onbehoorlijk opdrachtgeverschap. Je kunt dit niet zomaar tijdens de rit afwentelen op je teamleden en hen korten op hun inkomen.

Ook werd gesteld dat de teamleden die een aanvullende subsidie bij het Fonds BJP (of een ander fonds) hadden aangevraagd dit maar moesten 'inbrengen' in het Spotlight-project om het ontstane gat te helpen dichten.

Dit is een ingekorte publieksversie van de evaluatie die ik in november 2022 aan het Stimuleringsfonds voor de Journalistiek (Svdj) stuurde. Persoonlijke passages zijn weggelaten of samengevat; de inhoudelijke analyse is behouden. Het fonds noemde de evaluatie ongemakkelijk en stuurde aan op een afsluitend gesprek. In de daaropvolgende jaren zette het de financiering van Bureau Spotlight voort.